

Трибуна Могодого Вченого

УДК 316.64: 057.87(477)

Володимир Пержун
(Чернівці)

Історична свідомість підростаючого покоління: етапи формування від сім'ї до вищого навчального закладу

Стаття присвячена розгляду важливих питань формування історичної свідомості молодого покоління та ролі в цьому процесі таких соціальних інститутів як сім'я, школа, вищий навчальний заклад. Розглядаються проблеми становлення історичної свідомості через пошук регуляторів формування історичної свідомості від початкового етапу (сім'я) до наукового погляду на історичне минуле.

Ключові слова: історична свідомість, сім'я, вищий навчальний заклад, соціальний інститут, соціалізація, соціально-технологічний підхід, традиція.

Актуальність. Процес формування історичної свідомості окремої особи, соціальної групи чи спільноти є досить складним і відбувається в залежності від різноманітних чинників, з різною швидкістю. До того ж, у залежності від різних факторів, цей процес може мати як організований, так і стихійний характер та призводити інколи до досить несхожих результатів. Сьогодні дана проблема стає однією з основних і новітніх у соціології, так як передбачає вивчення, з'ясування та виділення соціальних інститутів, регуляторів, непростих механізмів формування історичної свідомості, особливо молоді, а також дослідження соціально-технологічних підходів даного процесу. У цьому актуальність вивчення історичної свідомості, яка допомагає осмислювати та давати об'єктивну оцінку історичному минулому.

Метою статті є аналіз етапів формування історичної свідомості, починаючи від родинного оточення і закінчуючи вищим навчальним закладом.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання:** розкрити соціально-технологічні підходи формування історичної свідомості, вивчити соціальні механізми цього процесу, довести, що історична свідомість виступає об'єктом соціального управління, а її формування може проходити як організовано, так і стихійно.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідженням питань історичної свідомості та процесу її формування займалися такі відомі вітчизняні вчені, як М.Барг [1], А.Гуревич [4], В.Єльчанінов [5], Ю.Замошкін [6], І.Кон [9], Ю.Левада [10] та ін. Варто також згадати наукові доробки з даної проблематики відомого класика російської історії В.Ключевського [7] та українського соціолога і політолога В.Липинського [11]. Серед сучасних українських і російських соціологів, істориків, філософів, які тією чи іншою мірою вивчають історичну свідомість, можна назвати: І.Попову [13], М.Сапу [14,15], Ю.Свеженцеву і О.Проскурякову [16], І.Солоднікову [17], Ю.Сороку [18], Ж.Тощенко [20] та ін. Крім цього, певний доробок у розробку проблем історичного минулого та який вплив воно має на сучасність, внесли відомі зарубіжні дослідники – П.Бергер і Т.Лукман [2], М.Блок [3], Р.Коззлек [7], П.Нора [12], П.Сорокін [19] та ін.

Історична свідомість як соціокультурне явище, як соціальний факт за своєю суттю та змістом охоплює сукупність ідей, теорій, поглядів, уявлень, почуттів, настроїв, в яких суспільство відображає свою історію, своє минуле буття. Соціологи досліджують реально функціонуючу свідомість, що виражається в позиціях конкретних людей, соціальних груп, різних громад, врешті цілих народів і націй. Дані колективні та індивідуальні погляди, настрої, оцінки і переживання за своє соціально-історичне минуле і сучасне значною мірою залежать від того, як і хто, чи інакше, які соціальні інститути беруть участь у процесі формування історичної свідомості людини та які соціально-технологічні підходи при цьому використовуються.

Найпершим соціальним інститутом формування історичної свідомості, де людина знайомиться з історичним минулим країни, з минулим своєї родини, місцевості, де проживає,

історією свого народу тощо, виступає сім'я. Від батьків, їх батьків, найближчих родичів і членів сім'ї – суб'єктів формування історичної свідомості – дитина дізнається про своїх предків, звідки вони, якого роду і племені, яке вони займали соціальне становище і т.д. Формування початків історичної свідомості дитини в такій соціальній інституції як сім'я залежить від її батьків, родини, освіти, поглядів, відношення до історичного минулого і бачення сучасної дійсності оточення дитини. У різних родинах цей процес проходить по-різному, шляхи формування історичної свідомості можуть бути як організовані, так і стихійні, але так звані буденні форми історичної свідомості формуються саме в дитинстві у родинному оточенні, які надалі будуть впливати на світогляд дитини у школі, яка в подальшому почне поступово соціалізуватися і робити перші самостійні кроки. Це свого роду початковий етап формування історичної свідомості, на якому відбувається знайомство з історичним минулим, якого ніхто не спроможний уникнути, хоча не завжди усвідомлює це. Така елементарна форма історичної свідомості притаманна кожній людині, незалежно від її знань, навичок, умінь, освіти і виховання. Вона проявляється в емоціях і спогадах про минуле, отриманих завдяки родині, власного спостереження та знайомства з пам'ятниками історії і символами соціально-історичного минулого, художньою літературою, кіно, театром, музикою, живописом і т.ін., які виступають інструментарієм формування історичної свідомості (у більшості випадків стихійно), а також особистого життєвого досвіду. Дана форма історичної свідомості не включає в себе систематичне знання про соціально-історичний процес, а історичні уявлення про минуле хаотичні, уривчасті, суб'єктивні. Часто вони носять характер соціально-історичних переживань, що мають велику силу емоційного спрямування.

Наступним етапом формування історичної свідомості людини виступає така соціальна інституція як школа, від загальноосвітньої до вищої, де інструментарієм даного процесу є власне знання (і не тільки історичні, а й соціологічні, політичні, географічні, економічні, етнографічні тощо), як спеціально організовані способи і процедури (організований характер формування історичної свідомості) подальшої соціалізації людини у процесі навчання, вироблення і поступове застосування соціальних умінь і навичок, що в сукупності виступають як система уявлень про соціально-історичне минуле. Такі уявлення можуть базуватися на більш-менш повних знаннях окремих важливих історичних, політичних, культурних, економічних і соціальних фактів, подій і процесів. Знання через тлумачення історичних, соціальних, економічних, політичних фактів, подій, явищ і процесів стають соціальними регуляторами, через які проходить складна система соціального управління бачення і ставлення молодого покоління до свого чи чужого історичного минулого. Завданням таких регуляторів, спрямованих на соціальні об'єкти, передбачається зміна (перетворення до потрібного виду) змісту і діяльності соціальних об'єктів (носіїв історичної свідомості), формування необхідних зв'язків і відносин між ними. Такий підхід до формування історичної свідомості передбачає існування наукових знань у молодих людей про певні відрізки розвитку людського суспільства та соціально-історичний процес у цілому. Важливу роль у формуванні історичної свідомості молодого покоління саме на цьому етапі відіграє вивчення і об'єктивне усвідомлення історії України, її діячів, всього того, що відбувалося, і як події історичного минулого впливають на сучасне суспільство. Іншими словами, проходить не тільки осмислення історичного минулого через пізнання і певні знання, але й використання соціальних умінь і навичок при розробці схем і регуляторів соціального управління.

Саме з цього моменту починається наступний етап формування історичної свідомості молоді, коли проявляється всебічне теоретичне осмислення соціальних змін, що відбувалися і відбуваються в умовах всенаростаючої взаємозалежності, динаміки та відновлення суспільних процесів, і як історичне минуле впливає на ці процеси на рівні закону. Історичний досвід переростає в науковий світогляд. Тільки в такому випадку можна говорити про науковість історичної свідомості, яка володіє властивостями і можливостями пояснити історичне минуле, оцінити, науково осмислити і дати ґрунтовні поради щодо суперечностей сучасності, а також з перспективою поглянути і виробити конкретні наукові критерії майбутньому поколінню. Соціальними інститутами формування історичної свідомості людини (студентської молоді) на

цьому етапі виступають вищі наукові заклади, а суб'єктами даного процесу або інструментами формування історичної свідомості є професійні науковці та їх наукові доробки з історії, права, політології, соціології й окремо соціології молоді, що вивчає молодіжні проблеми, так й історичної соціології як галузі соціологічного знання, що досліджує соціальні проблеми історичного минулого у взаємозв'язку і взаємодоповненні з тими соціальними, економічними, політичними, культурними проблемами сучасності, що своїм корінням відходять у минуле; а також різні науково-теоретичні журнали соціально-гуманітарного спрямування тощо.

Отже, згідно з таким поглядом до визначення підходів і механізмів формування історичної свідомості людини можна стверджувати, що даний процес вбирає в себе як систематизовану інформацію, в основному через систему освіти і науки, так і невпорядковану через засоби масової інформації художню літературу, кіно, театр і т.д., орієнтація на яку визначається специфічними інтересами особистості. Чималу роль у формуванні історичної свідомості відіграє також випадкова інформація, що надходить до людини через сім'ю, культуру і позицію людей, які її оточують, буденне спілкування, а також, до певної міри, через традиції, звичаї, що несуть в собі визначені уявлення про життя народу, нації, держави, суспільства.

Розглядаючи питання історичної свідомості як об'єкта соціального управління, ми звертаємо увагу на завдання, які намагається вирішувати соціологія: природа соціальних змін, взаємодія поколінь, соціальне проектування, легітимність різних типів влади, суть і структура ідеологій, повсякденна реально діюча свідомість та інші, які так чи інакше зв'язані з проблемами формування колективної історичної свідомості та сприйняття окремою людиною чи групою людей соціального часу. При цьому слід зауважити, що шляхи формування історичної свідомості не завжди однакові, а здебільшого різні й, до того ж, часто можуть мати не тільки і не стільки організований характер, але й стихійний. Якщо М.Барг вважає, що у формуванні історичної свідомості важливе місце посідають різні філософські та історичні напрями і школи, а сам процес проходить організовано саме через погляди та ідеї цих напрямів і шкіл [1, с.207-209], то А.Гуревич акцентує увагу на тому, „... що історична свідомість переважно формувалася не науковими працями, а легендами, переданнями, епосом, сагами, міфами, лицарськими романами, життям святих” [4, с.129]. У полі зору А.Гуревича була саме повсякденна колективна історична свідомість, яка формується здебільшого стихійно і в якій відбивається світосприйняття і світорозуміння широких верств народу. Відповідно він має рацію, коли пише, що „... в суспільстві завжди існує не якийсь єдиний „монолітний” час, а цілий спектр соціальних ритмів, обумовлених закономірностями різноманітних процесів і природою окремих людських колективів” [4, с.159]. Оскільки суспільні групи неоднакові і різні за своїм соціальним статусом, поведінкою, цінностями тощо, то у них і різне відношення до свого історичного минулого і сучасного через зріз історичної свідомості, а також сприйняття, бачення, оцінка і переживання соціально-історичного часу і тих явищ, процесів і подій, що відбувалися в минулому і мають місце сьогодні. Звідси регулювання соціально-історичного часу, історичної свідомості та їх сприйняття як реально існуючих фактів виступає засобом соціального управління і контролю, впливовою ідеологічною силою.

Сучасний етап життя українського суспільства характерний двома прямо протилежними особливостями, які мають вплив на ті соціально-технологічні підходи, що можуть використовуватися при формуванні історичної свідомості молодого покоління. З одного боку, відбувається „повернення” до історичного минулого, все більше пізнається правдива історія, відновлюється історична пам'ять, а з іншого – в суспільстві з'являються процеси відторгнення цінностей, несприйняття історичного минулого, люди перестають думати про майбутнє, живуть тільки сьогоднішнім днем. П.Сорокін таке суспільство називав „чуттєвим” і писав: „Чуттєве суспільство живе сьогоднішнім і цінує тільки сучасне. Так як минуле – незворотне і більше не існує, а майбутнє ще не наступило, тим більше, що воно завжди туманне, то тільки сучасний момент реальний і бажаний” [19, с.470]. Але такий стан не природний, бо людина, народ, нація, суспільство мають знати, оцінювати, переживати за своє історичне минуле, так як в ньому наші коріння, прагнення, бачення помилок, які не повинні повторюватися на сучасному етапі. В.Ключевський справедливо наголошував: „Знання свого минулого... не тільки потреба

мислячого розуму, а й суттєва умова свідомої і коректної діяльності. Історична свідомість, яка виробляється з нього, дає людуству той окомір положення, те почуття хвилини, які захищають його як від млявості, так і від квапливості” [7, с.62].

Сказати про те, що історична свідомість не формувалася взагалі і про неї ніхто не говорив і не писав у період колишнього СРСР, не можна. Незважаючи на всі втрати, помилки (вони бувають завжди) і відставання від реального стану речей, історична, філософська, соціологічна думка все-таки розвивалися у доступних їм межах. А з розвитком цих наук формувалася історична свідомість. Інша справа, що вона деформувалася недостатньою об’єктивністю і правдивістю.

Деформована історична свідомість губить здібність людини тверезо аналізувати історичні та соціальні реалії, розрізняти довгочасні і кон’юктурні тенденції суспільного розвитку. Неадекватне відображення зв’язку часів породжує перебільшену самооцінку сучасної епохи, схильність до свавілля при оцінці попереднього історичного розвитку, шкідливі тенденції несумірності минулого і сучасного, неправильне ототожнення теперішнього з минулим і бачення майбутнього як простої проекції сучасного. Російський дослідник історії та сучасності Ю.Замошкін, аналізуючи таку ситуацію, пише: „Нерозвинутість історичної свідомості і почуття історичного часу посилює пригніченість об’єктивно-критичної рефлексії по відношенню до історичного досвіду своєї нації... Ця нерозвинутість веде до втрати політичного реалізму при оцінці теперішнього і майбутнього, до волюнтаризму і авантюризму в плануванні політики внутрішньої і зовнішньої” [6, с.60]. Звідси проблеми формування історичної свідомості, особливо молодого покоління, набувають все більшого значення і вагомості в нашому українському суспільстві, зростає роль у даному процесі сім’ї, школи, вищих навчальних закладів.

Таким чином, формування історичної свідомості не повинно зводитися лише до суми знань з історії, вона не є ерудицією, а являє собою складну систему орієнтації як окремої особистості, так і суспільства в цілому у непростих соціальних і політичних реаліях у світі під кутом зору розуміння і усвідомлення триєдиного соціально-історичного явища: минуле – сучасне – майбутнє. Засвоєння знань з історії зовсім не гарантує вироблення історичної свідомості, звернення до яскравих епізодів минулого теж буде даремним, якщо знання не усвідомлюються як система, як своєрідний світогляд, який формується не за один день, а потребує важкої та кропіткої роботи у сфері соціально-гуманітарної політики.

Специфіка соціологічного аналізу історичної свідомості як об’єкта соціального управління, основних підходів до її формування передбачає вивчення явища соціалізації, що полягає у виділенні соціально типового у багатогранних процесах інтеграції індивідів у суспільство. Соціологічна наука визначає соціалізацію як „процес засвоєння людиною визначеної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють їй функціонувати в якості повноправного члена суспільства. Соціалізація включає як соціально контролюючі процеси направленої дії на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, які також мають вплив на формування особистості” [17, с.32]. Відомий соціолог І.Кон у своїй роботі „Соціологія особистості” [9] розглядає соціалізацію як „засвоєння індивідом соціального досвіду, певної системи соціальних ролей і культури...” [9, с. 101]. Далі він наголошує, що людина стає особистістю, об’єктом і суб’єктом суспільних відносин тільки тоді, коли послідовно проходить різні стадії соціалізації [9, с.101-121]. Звідси можна прийти до висновку, що соціалізація визначається як процес, під час якого людська істота з певними особистісними задатками набуває якостей потрібних їй для повноцінної життєдіяльності. У соціологічному розумінні – це складний процес, який охоплює результати взаємодії індивіда із сукупністю соціальних впливів.

Говорячи про формування початків історичної свідомості дитини у родинному оточенні, а в подальшому студентської молоді, яка через набуті знання і соціальні уміння стає більш зрілою, спроможною до осмислення та усвідомлення історичного минулого та сучасного, тобто починає поступово входити у суспільне життя, варто звернутися до поглядів американських соціологів П.Бергера і Т.Лукмана, які у своїй роботі „Соціальне конструювання реальності. Трактат з соціології знання” [2] соціалізацію визначають як „всебічне і поступове входження індивіда в об’єктивний світ суспільства або окрему його частину” [2, с.212]. Далі ними виділяються два етапи соціалізації – первинний і вторинний. Первинна соціалізація для людини розпочинається з

дитинства. Вона має яскраво виражену емоційну спрямованість, проходить в основному через сім'ю, родину, дитячі виховні заклади та школу і на цьому етапі немає проблем з ідентифікацією, так як немає вибору значимих інших; дитина перебуває в певній залежності від оточення в якому вона знаходиться, сприймає світ таким яким їй показують; родичам, сім'ї, близьким належить головна роль як агентів соціалізації. П.Бергер і Т.Лукман пишуть: „...дитина інтерналізує світ своїх значимих інших не як один з багатьох можливих світів, а як єдиний існуючий і єдино уявний, як світ *tout court*” [2, с.219]. Головним результатом первинної соціалізації є формування у свідомості індивіда узагальненого „іншого” і така кристалізація відбувається разом з інтерналізацією мови, яка, на думку П.Бергера і Т.Лукмана, виступає найбільш важливим інструментом соціалізації [2, с.217].

Отже, первинна соціалізація завершується, коли у дитини формується поняття „узагальненого іншого”, вона стає членом суспільства і через отриману інформацію, установки, уявлення, оцінки (в тому числі й історичного минулого) молода людина починає розуміти і освоювати соціальну суб'єктивність. З цього часу починається вторинна соціалізація, яка перш за все характеризується можливостями входження людини в нові реалії суспільства, в якому вона функціонує.

Специфіка формування історичної свідомості як об'єкта соціального управління у процесі соціалізації студентської молоді пов'язана з особливостями названих етапів соціалізації, коли закінчується первинна її стадія і починається вторинна. Принципова різниця між первинною і вторинною соціалізацією в тому, що для студента найближче його оточення, академгрупа, соціальні організації, різноманітні колективи, а також суспільство в цілому і сам він, в його ж уявленнях стають „іншими”, тобто не такими якими він їх сприймав раніше. Початковий етап вторинної соціалізації дозволяє молодій людині ототожнювати себе із загальністю „інших”, тобто з суспільством. Початок вторинної соціалізації здебільшого співпадає із зниженням ролі батьківської сім'ї як головного агента первинної соціалізації; індивід намагається стати самостійним, починає себе усвідомлювати як істоту суспільну; створює себе і не тільки як індивідуаліста, але й особистість, що має здібності, нахили і уміння входити в життєдіяльність суспільства. Формування у свідомості узагальненого „іншого” – найважливіша фаза соціалізації і, на нашу думку, вона припадає якраз на студентські роки. Дана фаза соціалізації включає в себе інтерналізацію суспільства як такого і суб'єктивне встановлення цілісної ідентичності. Коли узагальнений „інший” викристалізовується у свідомості, відбувається встановлення симетричного зв'язку між об'єктивною і суб'єктивною соціальними реальностями.

Отже, формування історичної свідомості молодих людей проходить в умовах їх входження в життя суспільства. Таке входження відбувається як за допомогою первинної соціалізації, що розпочинається в дитинстві й закінчується тоді, коли індивід стає членом суспільства, так і вторинної соціалізації за допомогою якої вже соціалізований індивід інтенсивніше і глибше включається в нові реалії об'єктивного світу свого суспільства. Ціллю процесу первинної соціалізації є конструювання „першого, початкового світу” індивіда, який, потрібно відзначити, володіє особливою якістю тривалості та сталості, оскільки світ в очах дитини уявляється таким, яким його подають агенти первинної соціалізації і вибору у дитини майже немає. Звідси результати первинної соціалізації мають велике значення для вторинної соціалізації, коли подальше входження людини в суспільство через отриманні знання, уміння і навички проходить більш інтенсивно і, важливо відзначити, не завжди ефективно і позитивно.

Сьогодні в різних науках все більше постає питання ролі традиції як соціального явища, її місце у процесах передачі соціально-історичного досвіду й формуванні історичної свідомості молодого покоління. Єдиної думки щодо важливості та належного місця традиції в суспільстві немає. Традиція виступає як необхідний елемент кожної соціальної системи, який підтримує в ній рівновагу та порядок, допомагає у процесі формування історичної свідомості та зміцненні взаємозв'язку поколінь, соціалізації та комунікації, а також здійснює інші важливі функції. Прихильники цього погляду роблять наголос на досвіді минулих поколінь, що лежить у підґрунті традиції і який необхідно зберігати та використовувати, позаяк минуле визначає сьогодення і майбутнє. З іншого погляду, традиція становить собою непотрібне, консервативне явище, що створює перепони у розвитку системи та окремих її елементів. Прихильники цього

погляду вбачають у традиції пережиток минулого, вказують на те, що вони взагалі не потрібні для сучасного розуміння суспільних процесів.

Питання про роль традицій у соціальних системах постає не тільки заради накопичення знань, але й воно має також аксіологічне та практичне значення. Історія свідчить, що в деяких країнах традиція сприяє економічному, політичному, культурному розвитку, зумовлює його. Натомість в інших країнах традиція стає на заваді всім прогресивним перетворенням. Яскравим прикладом першого є Японія, а другого – розвиток окремих регіонів в Італії. Звідси відсутня загальна теорія традиції, її роль і місце в сучасності. Одночасно необхідно зазначити, що в основі традиції завжди лежить орієнтація на соціум. У перекладі з латинської *traditio* означає передання досвіду, цінностей, норм, установок від інших, тому дія за традицією завжди має соціальний характер і належить до особливого типу соціальних дій. Виходячи з цього, можна визначити традицію як „стійкий груповий стереотип соціальної дії, що існує у певних соціальних системах упродовж тривалого часу і має соціально-культурний механізм передання від покоління до покоління”, – зауважують українські соціологи Ю.Свеженцева і О.Проскуракова [16, с.144]. Концептуалізація традиції як стереотипу соціальної дії надає можливість вивчати і розуміти традицію і як соціальну дію, і як складову суспільних знань.

Отже, вважаємо, традиція відіграє певну роль у формуванні історичної свідомості починаючи від сім'ї і закінчуючи вищими навчальними закладами, а в подальшому на протязі всього життя, так як через неї відбувається передача соціально-історичного, культурного досвіду від старших поколінь до наступних. Інша справа, що не у всіх сім'ях зберігається національна традиція, а передача досвіду через традиції може носити як позитивний і потрібний сучасності характер, так і негативний.

Темпи соціального життя призводять до зростання дистанцій між поколіннями в ставленні та оцінці історичного минулого і бачення сучасних тенденцій розвитку соціуму. Це призводить до того, що формування історичної свідомості молоді не завжди може бути успішним, тим більше коли даний процес проходить стихійно, без участі соціальних інститутів та застосування соціально-технологічного підходу, який „являє собою новий міждисциплінарний спосіб використання наявних знань і уявлень у практичній соціальній дійсності” [14, с.51]. Розглядаючи історичну свідомість як об'єкт соціального управління, укажемо на деякий набір ознак, що відмежовують технологічну діяльність від будь-якої іншої. Ці ознаки властиві технологіям як матеріальним, так і соціальним:

1. Наявність перетворюючої діяльності, що передбачає саме перетворення, а не тільки пізнання об'єкта, відмежовує технологію від наукової діяльності. Відмежуванням перетворюючої діяльності від діяльності пізнавальної служить її орієнтація на той чи інший об'єкт. У випадку науково-пізнавальної діяльності її об'єктом завжди є система знань, уявлень про механізми функціонування тих чи інших явищ (історичної свідомості як соціального явища).

2. Наявність мети – технологія виступає як доцільна система дій. Ціль – це один з елементів поведінки і свідомої діяльності людини, що характеризується передбаченням у мисленні результату діяльності і шляхів його досягнення за допомогою визначених засобів (формування історичної свідомості як мета; досягнення позитивних результатів у цьому процесі як ціль).

3. Системність: діяльність орієнтується не тільки на мету, але і на зовнішні умови, при цьому володіє властивостями самоідентифікації та організованості (стихійні процеси формування історичної свідомості, що важко регулюються; організовані процеси формування історичної свідомості як об'єкта соціального управління).

4. Наявність деякої сукупності методів (діяльність, для перетворення на технологію базується на використанні набору методів, доступних для відтворення і таких, що дозволяють досягати передбаченого результату) Виходячи з цього, в узагальненому вигляді соціальна технологія являє собою „системну сукупність методів зміни стану і властивостей соціальних об'єктів чи зміни соціальної ситуації для досягнення певної заздалегідь визначеної цілі”, – як зауважує український соціолог М.Саппа [14, с.51].

Такі ознаки, що властиві соціальним технологіям, можуть бути використані в галузі освіти як важливому просторі соціалізації молоді для формування у них історичної

свідомості, які впроваджуються при викладанні різних гуманітарних та соціально-орієнтованих дисциплін. Так, наприклад, ефективним регулятором або каталізатором процесу формування у студентів національної ідентичності, національної самосвідомості може виступати відчуття національної гордості. Можливі й інші чинники – прагнення до знань, захоплення історичними краєвидами і пам'ятниками історії та архітектури, непросте історичне минуле, вивчення традицій і звичаїв свого етносу тощо.

Найбільш ефективним соціальним регулятором формування історичної свідомості студентської молоді є викладання історії. Протягом років становлення і розвитку української нації й державності було багато подій і вчинків, історичних постатей, які дають молоді право пишатися своїм народом та його героями. Суттєвим при відборі тем курсів, спрямованих на акцентуванні уваги щодо історичної свідомості, однією з функцій якої є консолідація суспільства, є вибір для розгляду подій та історичних осіб, які мають не тільки регіональне значення, але й були значущі для всієї України, сприяли її консолідації. Таким є Б.Хмельницький, якого за останніми соціологічними даними оцінюють як героя всі регіони України [18]. Крім цього, вивчення історії Запорозької Січі, акту злуки УНР і ЗУНР та інші події також мають всі підстави бути виділеними як регулятори процесу формування історичної свідомості студентів.

При вивченні курсу загальної соціології корисним щодо формування історичної свідомості студентської молоді було би читання окремих тем і спецкурсів, присвячених українським соціологам та їх роботам, які тим чи іншим чином сприяли розвиткові соціологічної та соціально-філософської думки в Україні. У цьому плані видається згадати І.Франка, М.Шаповала, В.Липинського, Б.Кістяківського, М.Грушевського, В.Вернадського та ін. Варто також приділяти увагу доробкам у галузі соціології незалежної України, провідні дослідники якої працювали і плідно працюють в різних регіонах держави.

Вагомий технологічний простір для формування історичної свідомості студентів має викладання рідної мови. Серед основних завдань викладання української мови є „формування культурознавчої компетенції слухачів, що складаються із усвідомлення мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії народу, національно-культурної специфіки української мови” [15, с.261]. Без мови не існує свідомості, так як саме через рідну мову проходять процеси усвідомлення свого історичного минулого, коли осмислюються як здобутки, так і прорахунки національного і державного будівництва.

Певного значення для досягнення мети формування історичної свідомості студентської молоді має викладання етнографії у вищих навчальних закладах. Так, наприклад, курс або розділ, присвячений етнографії держави, вивчає проблему етнографічного районування. Це дає можливість студентам зрозуміти розмаїття етнічного складу населення держави, регіональні відмінності, але в той же час у них формуються уявлення про єдність і цілісність держави. Основою цього служить вказівка на історичні особливості регіонів, що склалися протягом віків під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Але такий стан не означає, що у нас існує розкол України на різні частини. Відмінні культурно-побутові характеристики населення регіону трактуються як позитивні якості, що пояснюються пристосованістю його жителів до природних і соціальних умов регіону, а також обумовленим ними характером господарських занять, культури і побуту. Це приводить як до своєрідності традиційної культури населення конкретного регіону, так і прояву культурної розмаїтості народу. У цілому все це дозволяє підкреслити єдність регіонів у рамках єдиної держави, зі спільним історичним минулим, не дивлячись на розбіжності у деяких болючих питаннях цього минулого. Подібний підхід може бути поширений і на техніку викладання інших учбових дисциплін, наприклад, політології, психології, соціальної педагогіки, права тощо.

Отже, ефективність формування історичної свідомості, починаючи з дитинства, а особливо студентської молоді, у першу чергу, пов'язана як з вибором необхідних для досягнення мети і цілі соціальних регуляторів, так і з якістю конструювання необхідних для цього технологій впливу. Для досягнення заданих мети і цілей може бути використаний соціально-технологічний підхід до проблеми, який є новим міждисциплінарним способом використання наявних знань і уявлень у практичній соціальній діяльності. Це є, свого роду, новий спосіб соціологічного

мислення, який направлений упорядкувати, змінити чи сформувати систему соціальних відносин, тобто розв'язати практичну соціально значиму проблему, виявити діючі соціальні регулятори стосовно певної соціальної проблеми і соціальної ситуації та відповідних прийомів оперування ними, якими можуть бути послідовність, інтенсивність тощо. У своїй реалізації соціально-технологічний підхід „спирається на алгоритмізоване бачення вирішення проблеми (в нашому випадку – формування історичної свідомості), при якому кожен технологічний крок, будучи розвитком результату попереднього кроку і, вирішуючи визначене завдання, системно спрямований на досягнення поставленої мети” [15, с.260]. Успішне формування історичної свідомості можливе при активній підтримці соціальних інститутів та вироблення регуляторів цього процесу. Такими, на наш погляд, є:

- сім'я, школа, вищі навчальні заклади, громадсько-політичні організації, національно спрямовані товариства тощо як інституції формування історичної свідомості;
- вироблення і впровадження ціннісно-нормативного механізму соціальної регуляції і становлення нової системи соціального управління з проблем формування історичної свідомості;
- упорядкування організаційних і можливе регулювання стихійних процесів формування історичної свідомості;
- розширення можливостей для молодого покоління отримання знань з історичного минулого, введення у навчальний процес вищих навчальних закладів нових курсів і спецкурсів з історії, соціології, політології, етнографії тощо.
- врегулювання зовнішнього впливу через засоби масової комунікації негативної інформації щодо історичного минулого, історичних постатей, які впливають на формування і розвиток національної історичної свідомості, національної ідентифікації, національної самосвідомості молодих людей.

Отже, впровадження і застосування соціальних технологій формування історичної свідомості, соціальне регулювання проявів історичної свідомості як об'єкта соціального управління, соціально-історичний досвід поколінь, його передача і правильне використання у моделях формування історичної свідомості сприяють головній меті і завданням для молодого покоління – соціальне включення їх у життєдіяльність українського суспільства. Сімейне виховання, знання, отримані у школі та вищих навчальних закладах, позитивні емоції і спогади про історичне минуле, народні традиції, новітні соціальні технології, що надають змогу використовувати соціальне уміння та навички, – все це є важливим соціальним етапом формування історичної свідомості сучасної людини.

Література

1. Барг М.А. Категории и методы исторической науки / М.А.Барг. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П.Бергер, Т.Лукман. – М.: Наука, 1995. – 607 с.
3. Блок М. Апология истории или Ремесло историка / Марк Блок. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
4. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / А.Я.Гуревич. – М.: Искусство, 1984. – 350 с.
5. Ельчанинов В.А. Историческое сознание и проблемы его формирования / В.А.Ельчанинов // Закономерности формирования общественного сознания. – Барнаул: Изд-во Алтайского университета, 1984. – С. 66-86.
6. Замошкин Ю.А. Национализм и особенности национального самосознания в США / Ю.А.Замошкин // США – экономика, политика, идеология. – 1986. – № 2. – С. 52-64.
7. Ключевский В.О. Письма. Дневники. Афоризмы и мысли об истории / В.О.Ключевский. – М.: Наука, 1968. – 625 с.
8. Коззелек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Р.Коззелек. – Пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2005. – 317с.
9. Кон И.С. Социология личности / И.С.Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
10. Левада Ю.А. Историческое сознание и научный метод / Ю.А.Левада // Философские проблемы исторической науки. – М.: Наука, 1969. – С. 186-225.
11. Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Вячеслав Липинський // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 10. – С. 63-83.
12. Нора П. Всемирное торжество памяти / П.Нора // Неприкословный запас. 2003. – № 40 – 41 (2 – 3 / 2005). – <http://www.nz-online.ru/index.phtml?eid=10010434>.

13. Попова И.М. Представление о настоящем, прошедшем и будущем как переживание социального времени // И.М.Попова // Социологические исследования. – 1999. – № 10. – С. 135-145.
14. Саппа М.М. Соціальні технології в структурі соціологічного знання / Микола Миколайович Саппа // Молодіжна політика: проблеми і перспективи. – Дрогобич: Вид-во ДДПУ, 2009. – С. 49-51.
15. Саппа М. Формування у навчальному процесі державницької ідентичності студентів (соціально-технологічний підхід) / Микола Саппа // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Вип. 46. – С. 260-265.
16. Свеженцева Ю, Проскуракова О. Традиція: концептуалізація та напрями вивчення / Юлія Свеженцева, Оксана Проскуракова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 2. – С. 142-153.
17. Солоднікова И.В. Социализация личности: сущность и особенности на разных этапах жизни / И.В.Солоднікова // Социологические исследования. – 2007. – № 2. – С. 32-39.
18. Сорока Ю. Ставлення до минулого / Юлія Сорока // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 2. – С. 47-66.
19. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 542 с.
20. Тощенко Ж.Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния / Ж.Т.Тощенко // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С. 3-14.

Vladimir Perzhun

**Historical consciousness rising generation:
stages of formation of family to higher education**

The article examines the important issues in formation of historical consciousness of the young generation and role in the process of such social institutions as family, school and the institution of higher education. It is considered the problems in formation of historical consciousness through search different factors which forms the historical consciousness from the initial stage (family) to the scientific view on historical backward.

Keywords: historical consciousness, family, higher education, social institutions, socialization, social and technological approach, tradition.

Владимир Пержун

**Историческая сознание подрастающего поколения:
этапы формирования от семьи до высшего учебного заведения**

В статье рассматриваются вопросы формирования исторического сознания молодого поколения и роли в этом процессе таких социальных институтов как семья, школа, высшее учебное заведение. Изучаются проблемы становления исторического сознания через поиск регуляторов формирования исторического сознания от начального этапа (семья) до научного взгляда на историческое прошлое.

Ключевые слова: историческое сознание, семья, высшее учебное заведение, социальный институт, социализация, социально-технологический подход, традиция.